UOT 32
DOI:10.30546/3006-0346.2024.5.83.021

SSRİ-DƏ VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA LEGİTİMLİK: SİSTEMLİ MÜQAYİSƏ

TURAL ƏLƏKBƏROV
Gəncə Dövlət Universitetinin
Sosial fənlər kafedrasının doktorantı

E-mail: turalekbarov@gmail.com
ORCID - 0009-0002-7524-3886

Giriş

Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqında (SSRİ) legitimliyin əsas mənbələri bir neçə əsas amilə dayanırdı. Birincisi, SSRİ-də legitimlik əsasən kommunist ideologiyasına və Sovet İttifaqının hakim partiyası olan Kommunist Partiyasına əsaslanırdı. Partiya ideologiyası və onun təbliğatı cəmiyyətdə qəbul edilməli və izlənməli olan əsas prinsip və qaydaları müəyyənləşdirirdi. 1917-ci il Oktyabr İnqilabı və V.İ.Lenin rəhbərliyində bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi SSRİ-nin yaranmasının əsasını təşkil edirdi. Bu hadisələr inqilabi legitimlik yaradır və SSRİ-nin qanuni əsasını təmin edirdi [4, s.5].

Xüsusilə İosif Stalinin hakimiyyəti dövründə şəxsiyyət kultu böyük rol oynayırdı. Stalin xalq arasında böyük nüfuza malik idi və onun şəxsiyyəti legitimlik mənbələrindən biri kimi qəbul edilirdi. SSRİ-də siyasi müxalifətin və tənqidçilərin susdurulması üçün genişmiqyaslı repressiyalar və təzyiqlər tətbiq edilirdi. Bu, dövlətin legitimliyini təmin etmək və cəmiyyətdə narazılığın qarşısını almaq üçün istifadə edilən vasitələrdən biri idi.

SSRİ-də genişmiqyaslı təbliğat və mədəni təzyiq vasitəsilə dövlətin legitimliyi qorunurdu. Sovet İttifaqının üstünlükləri və nailiyyətləri, habelə kapitalist dövlətlərin çatışmazlıqları təbliğ edilir və cəmiyyətə çatdırılırdı. Ölkədə dövlət tərəfindən idarə olunan iqtisadi və sosial sistemin effektivliyi də legitimlik mənbələrindən biri idi. İctimai xidmətlərin və sosial təminatın təmin edilməsi, iqtisadi inkişaf və sənayeləşmə siyasətləri dövlətin legitimliyinə dəstək verirdi. Bu mənbələr SSRİ-də dövlətin legitimliyini təmin etmək və möhkəmləndirmək üçün istifadə edilən əsas vasitələrdən idi.

Azərbaycan Respublikası hər nə qədər özünün unikal tarixi, coğrafi və mədəni xüsusiyyətləri ilə seçilsə də, bir postsovet ölkəsi kimi regionda gedən proseslərdən kənarda qala bilmədi. Məsələn, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan post-sovet məkanında sabitlik və inkişafı təmin etmək məqsədi ilə yaradılan Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) kimi üst qurumlara qoşulmaq məcburiyyətində qaldı. MDB SSRİ-nin süqutundan sonra keçmiş sovet respublikaları arasında iqtisadi, siyasi və təhlükəsizlik sahələrində əməkdaşlığı təmin etmək məqsədilə qurulmuşdur. Azərbaycan da bu birliyə qoşulmaqla, regional əməkdaşlıq və inteqrasiyanın bir hissəsi oldu.

SSRİ-də legitimlik məsələsinə daha fundamental yanaşma ortaya qoymaq üçün konstitusiyaya baxmaq lazımdır. SSRİ-nin ilk konstitusiyası 1924-cü ildə qəbul edildi və daha sonra 1936 və 1977-ci illərdə yenidən işlənildi. Bu konstitusiyalar dövlətin hüquqi əsaslarını və ideoloji prinsiplərini təsbit edirdi. SSRİ Konstitusiyası dövlətin strukturunu, vətəndaşların hüquq və vəzifələrini, iqtisadi və sosial sistemləri müəyyən edirdi.

SSRİ-nin legitimliyi əsasən kommunist ideologiyasına və Sovet Kommunist Partiyasının (SKP) rəhbərliyinə əsaslanırdı. 1977-ci il Konstitusiyasının 6-cı maddəsində qeyd olunur ki, "Sovet İttifaqında Kommunist Partiyası cəmiyyətin rəhbər və istiqamətləndirici qüvvəsidir, onun siyasi sisteminin, dövlət və ictimai təşkilatların nüvəsidir." Bu maddə partiyanın dövlət üzərindəki hakimiyyətini rəsmən təsdiqləyir və partiya nəzarətini legitimləşdirirdi [1, s.11].

1936-cı il Konstitusiyası da inqilabi legitimlikdən bəhrələnirdi və bu konstitusiya Stalin Konstitusiyası kimi tanınırdı. İnqilabi irs, partiya liderlərinin xalq arasında qəbul edilməsini və dövlətin legitimliyini təmin edirdi. SSRİ Konstitusiyasının preambulunda bu inqilabi miras vurğulanır və "Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabı" nəticəsində qurulan yeni dövlətin və sosialist cəmiyyətinin nailiyyətləri qeyd edilirdi [3].

SSRİ-də legitimliyin təmin olunmasında repressiyalar və təzyiqlər də əhəmiyyətli rol oynayırdı. Məsələn, 1936-cı il Konstitusiyasının 125-ci maddəsində qeyd olunur ki, "Sovet vətəndaşlarının söz, mətbuat, yığıncaq, mitinq və nümayiş azadlığı təmin edilir". Lakin, bu hüquqlar çox vaxt repressiyalar və təzyiqlər altında məhdudlaşdırılırdı. Dövlətin təhlükəsizlik orqanları, xüsusən də NKVD və KQB müxalifəti susdurmaq üçün genişmiqyaslı repressiyalar tətbiq edirdi [7].

1977-ci il Konstitusiyasının 10-cu maddəsində qeyd olunur ki, "İttifaq Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının iqtisadi əsası sosialist mülkiyyət, yəni ictimai mülkiyyətin iki forması - dövlət mülkiyyəti (ümumxalq mülkiyyəti) və kooperativ-kollektiv

təsərrüfat mülkiyyəti təşkil edir." Bu, legitim iqtisadi sistemin dövlətin nəzarətində olduğunu və iqtisadi inkişafın sosial rifaha yönəldiyini göstərirdi [3].

Gördüyümüz kimi, SSRİ-də legitimliyin mənbələri onun ideoloji, tarixi və hüquqi əsaslarına dayanırdı. Sovet Konstitusiyaları bu legitimlik mənbələrini rəsmən təsbit edir və dövlətin hüquqi əsaslarını təmin edirdi. Partiya nəzarəti, inqilabi irs, şəxsiyyət kultu, repressiyalar və iqtisadi-sosial sistem SSRİ-nin legitimliyini təmin edən əsas amillər idi. Bu mənbələr SSRİ-nin süqutuna qədər onun siyasi və hüquqi sisteminin davamlılığını təmin etdi.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə həyata keçirilən islahatlar və dəyişikliklər dövlət hakimiyyətinin legitimliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynadı. Seçki institutunun möhkəmləndirilməsi, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, hakimiyyət səlahiyyətlərinin konkretləşdirilməsi və mərkəzi hakimiyyətin gücləndirilməsi dövlətin idarəetmə sistemini gücləndirdi və vətəndaşların dövlətə olan etimadını artırdı. Bu islahatlar nəticəsində Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin legitimliyi təmin olundu və ölkənin siyasi sabitliyi və inkişafı üçün möhkəm əsaslar yaradıldı.

Beləliklə, görürük ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin sayəsində bir çox postsovet ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikasında SSRİ-nin siyasi legitimlik irsi qısa bir zamanda öz yerini demokratik legitimlik prinsiplərinə verdi. Azərbaycanın müstəqillik qazandığı dövrdən etibarən siyasi sistemi SSRİ-dən fərqli olaraq demokratik və hüquqi dövlət prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Bu iki siyasi sistemdə legitimlik anlayışı və onun təmin olunma üsulları əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. SSRİ-də hakimiyyətin legitimliyi əsasən Kommunist Partiyasının rəhbərliyinə və marksizm-leninizm ideologiyasına əsaslanırdı. Sovet İttifaqında hakimiyyətin mənbəyi xalqın iradəsindən daha çox partiya ideologiyası və onun rəhbər strukturlarından qaynaqlanırdı [2, s. 215-233]. Azərbaycan Respublikasında hakimiyyətin mənbəyi xalqın iradəsidir. Müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycan demokratik prinsiplər üzərində qurulmuş konstitusiyaya malikdir və hakimiyyətin legitimliyi xalqın seçki hüququna əsaslanır.

SSRİ-də seçkilər formal xarakter daşıyırdı və çoxpartiyalı sistem mövcud deyildi. Seçkilər əsasən Kommunist Partiyasının namizədləri arasında keçirilir və real rəqabət olmurdu. Seçki nəticələri əvvəlcədən məlum olurdu və xalqın seçki prosesinə təsir imkanı məhdud idi [5,s. 381–393]. Azərbaycanda çoxpartiyalı sistem mövcuddur və vətəndaşlar sərbəst şəkildə siyasi partiyalara qoşula və seçkilərdə iştirak edə bilərlər. Seçki prosesi demokratik prinsiplərə uyğun olaraq həyata keçirilir və seçkilərin nəticələri xalqın iradəsini əks etdirir.

SSRİ-də hüquqi sistem Kommunist Partiyasının nəzarətində idi və qanunlar partiyanın ideologiyasına və maraqlarına uyğun olaraq qəbul edilirdi. Məhkəmə sistemi müstəqil deyildi və hüquqi prosedurlar partiya nəzarətində idi [6, s.49]. Azərbaycan Respublikasında hüquqi sistem müstəqildir və qanunlar konstitusiyaya əsaslanır. Məhkəmə sistemi müstəqil fəaliyyət göstərir və hüquqi prosedurlar şəffaf və ədalətlidir.

SSRİ-də qanunvericilik bazası daha çox dövlətin və partiyanın maraqlarını qorumağa yönəlmişdi və fərdi hüquq və azadlıqlar məhdud idi. Qanunlar partiyanın ideologiyasına uyğun olaraq tənzimlənirdi [5,s. 381–393]. Azərbaycanın qanunvericilik bazası demokratik prinsiplərə və insan hüquqlarının qorunmasına əsaslanır. Qanunlar fərdi hüquq və azadlıqları təmin edir və vətəndaşların hüquqlarını qorumağa yönəlmişdir.

SSRİ-də idarəetmə sistemi mərkəzləşmiş və avtoritar idi. Bütün qərarlar Moskva tərəfindən qəbul edilir və yerli hakimiyyət orqanları mərkəzdən asılı idi. Azərbaycan Respublikasında idarəetmə sistemi demokratik prinsiplərə əsaslanır və mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanları arasında səlahiyyət bölgüsü mövcuddur. Ölkədə çoxpartiyalı sistem və demokratik seçki prosesi mövcuddur.

SSRİ-də icraedici, qanunverici və məhkəmə hakimiyyətləri arasında ayrılıq və müstəqillik mövcud deyildi. Bütün hakimiyyət orqanları partiya nəzarətində idi və onların səlahiyyətləri partiyanın maraqlarına uyğun olaraq tənzimlənirdi [2]. Azərbaycan Respublikasında icraedici, qanunverici və məhkəmə hakimiyyətlərinin səlahiyyətləri konstitusiya ilə müəyyən edilmişdir və onların qarşılıqlı əlaqələri tənzimlənmişdir. Hakimiyyət orqanları arasında müstəqillik və səlahiyyətlərin dəqiq bölgüsü təmin olunmuşdur.

SSRİ-də vətəndaşların hüquq və azadlıqları məhdud idi və dövlətin maraqlarına tabe tutulurdu. İfadə azadlığı, mətbuat azadlığı və digər fundamental hüquqlar ciddi şəkildə məhdudlaşdırılırdı. Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların hüquq və azadlıqları konstitusiya ilə təmin edilir və qorunur. İfadə azadlığı, mətbuat azadlığı və digər fundamental hüquqlar qanunvericilik bazası ilə qorunur.

SSRİ-də dövlət hər bir sahədə, o cümlədən iqtisa-

diyyat, təhsil və mədəniyyət üzərində ciddi nəzarətə malik idi və fərdi təşəbbüslər məhdudlaşdırılırdı. Azərbaycanda isə dövlət və vətəndaşlar arasında münasibətlər demokratik prinsiplərə əsaslanır və vətəndaşların hüquq və azadlıqları dövlət tərəfindən qorunur. Fərdi təşəbbüslər və vətəndaş cəmiyyəti inkişaf edir.

Qısa şəkildə desək, Azərbaycan siyasi sistemində və SSRİ siyasi sistemində legitimlik anlayışı və onun təmin olunma üsulları əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. SSRİ-də legitimlik əsasən partiya ideologiyasına və mərkəzləşmiş idarəetmə sisteminə əsaslanırdı, Azərbaycanda isə demokratik prinsiplər, çoxpartiyalı sistem, hüquqi dövlət və vətəndaşların hüquq və azadlıqları əsas götürülür. Bu fərqlər Azərbaycan Respublikasının siyasi sisteminin daha demokratik və hüquqi dövlət prinsipləri üzərində qurulduğunu göstərir.

Nəticə

Beləliklə, tədqiqatımızı ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, SSRİ-nin süqutundan sonra Azərbaycan Respublikasında yeni siyasi sistemin formalaşması ilə hakimiyyətin legitimliyini təmin etmək üçün geniş islahatlar həyata keçirildi. SSRİ-də legitimlik Kommunist Partiyasının ideologiyasına, mərkəzləşmiş avtoritar idarəetmə sisteminə və repressiyalara əsaslanırdı; seçkilər formal xarakter daşıyırdı və vətəndaşların hüquq və azadlıqları məhdud idi. Azərbaycanda isə Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə həyata keçirilən islahatlar seçki institutunun möhkəmləndirilməsinə, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə və hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə yönəldi. 1995-ci ildə qəbul edilən konstitusiya demokratik idarəetmə prinsiplərini təsbit etdi, seçkilərin şəffaf və ədalətli keçirilməsini təmin etdi, hüquqi dövlətin əsaslarını qurdu və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını qorudu. Mərkəzi hakimiyyətin gücləndirilməsi və idarəetmədə şəffaflığın artırılması korrupsiyaya qarşı mübarizədə mühüm rol oynadı və dövlət orqanlarının şəffaflığı və hesabatlılığı təmin edildi. Bu islahatlar nəticəsində Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin legitimliyi təmin olundu, siyasi sabitlik və iqtisadi inkişaf üçün möhkəm əsaslar yaradıldı. SSRİ-dən fərqli olaraq, Azərbaycanın siyasi sistemi demokratik və hüquqi dövlət prinsipləri üzərində qurulmuşdur və bu, ölkədə dövlət hakimiyyətinin xalqın iradəsinə əsaslanaraq formalaşmasına və legitimliyinin gücləndirilməsinə səbəb oldu.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Atalay, S. Property relations from the USSR to the Russian Federation: continuity or change. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2005. 139 sayfa.

2. Butkus, Z. The Impact of the USSR on Lithuania's Domestic Policy and Its International Orientation in the Third Decade of the Twentieth Century. Journal of Baltic Studies, 2007, 38(2), 215–233. https://doi.org/10.1080/01629770701345115

3. Constitution (Fundamental Law) of The Union of Soviet Socialist Republics (1977). URL: https://www.marxists.org/history/ussr/government/constitution/1977/constitution-ussr-1977.pdf

4. Garayev, F. The economic causes of the collapse of the USSR. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2014. 171 sayfa.

5. Ozornoy, G.I. Some Issues of Regional Inequality in the USSR under Gorbachev. Regional Studies, 1991, 25 (5), 381–393. https://doi.org/10.1080/00343409112331346587

6. Özgümüş, B. SSCB sonrası Gürcistan siyasal yapısı. Giresun: Giresun Üniversitesi, 2022. 133 sayfa.

7. Teğin, E. SSCB'de büyük terör ve Türk dünyasına etkileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2022. 344 sayfa.

XÜLASƏ

Bu məqalə SSRİ və Azərbaycan Respublikası arasında legitimlik anlayışının fərqlərini sistematik müqayisə edərək araşdırır. SSRİ-də legitimlik əsasən kommunist ideologiyasına, Sovet Kommunist Partiyasının rəhbərliyinə və şəxsiyyət kultuna əsaslanırdı. Bu dövrdə repressiyalar, təbliğat və dövlətin idarə etdiyi iqtisadi və sosial sistem vasitəsilə legitimlik təmin olunurdu. Azərbaycan Respublikasında isə müstəqillikdən sonra Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə geniş islahatlar həyata keçirildi. Bu islahatlar nəticəsində seçki institutları möhkəmləndirildi, qanunvericilik bazası təkmilləşdirildi və mərkəzi hakimiyyət gücləndirildi. Azərbaycan Respublikasının siyasi sistemi demokratik prinsiplərə, çoxpartiyalı sistemə və hüquqi dövlətə əsaslanır. Bu fərqlər Azərbaycanın siyasi sisteminin daha demokratik və hüquqi dövlət prinsipləri üzərində qurulduğunu göstərir. Məqalədə SSRİ və Azərbaycanın legitimlik mənbələri, seçki sistemləri və hüquqi əsasları müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Nəticə hissəsində Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin legitimliyi və siyasi sabitlik üçün möhkəm əsasların yaradıldığı vurğulanır.

Açar sözlər: *SSRİ, Azərbaycan Respublikası, legitimlik, hüquqi dövlət, sistemli müqayisə.*

ЛЕГИТИМНОСТЬ В СССР И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ: СИСТЕМАТИЧЕСКОЕ СРАВНЕНИЕ

РЕЗЮМЕ

В данной статье систематически сравниваются и исследуются различия в концепции легитимности между СССР и Азербайджанской Республикой. Легитимность в СССР основывалась главным образом на коммунистической идеологии, руководстве Коммунистической партии СССР и культе личности. Легитимность в этот период была обеспечена посредством репрессий, пропаганды и государственной экономической и социальной системы. После обретения независимости в период правления Гейдара Алиева в Азербайджанской Республике были осуществлены обширные реформы. В результате этих реформ были укреплены избирательные институты, усовершенствована законодательная база и усилено центральное правительство. Политическая система Азербайджанской Республики основана на демократических принципах, многопартийной системе и правовом государстве. Эти различия показывают, что политическая система Азербайджана основана на более демократических и правовых принципах государства. В статье сравниваются источники легитимности, избирательные системы и правовые основы СССР и Азербайджана. В заключительной части подчеркивается, что созданы прочные основы для легитимности государственной власти и политической стабильности в Азербайджанской Республике.

Ключевые слова: *СССР, Азербайджанская Республика, легитимность, правовое государство, систематическое сравнение.*

LEGITIMACY IN THE USSR AND THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN: A SYSTEMATIC COMPARISON

SUMMARY

This article systematically compares and examines the differences in the concept of legitimacy between the USSR and the Republic of Azerbaijan. Legitimacy in the USSR was mainly based on communist ideology, the leadership of the Soviet Communist Party and the cult of personality. Legitimacy was ensured during this period through repression, propaganda, and a state-run economic and social system. After independence, extensive reforms were implemented in the Republic of Azerbaijan during the rule of Heydar Aliyev. As a result of these reforms, electoral institutions were strengthened, the legislative framework was improved, and the central government was strengthened. The political system of the Republic of Azerbaijan is based on democratic principles, multi-party system and legal state. These differences show that Azerbaijan's political system is based on more democratic and legal state principles. The article compares the sources of legitimacy, election systems and legal bases of the USSR and Azerbaijan. In the concluding part, it is emphasized that solid foundations have been created for the legitimacy of state power and political stability in the Republic of Azerbaijan.

Keywords: *USSR, Republic of Azerbaijan, legitimacy, legal state, systematic comparison.*